

Bevezetés

A nemzetközi közösség régi vágya, hogy egy nyugodtabb, biztonságosabb világban élhessen. Különösen igaz ez a második világháború eredményeként létrejött európai szocialista világrend felbomlását követően kialakult helyzetre. Ez azonban nemcsak pozitív változásokat, hanem számos biztonsági kockázatot is eredményezett. Különösen a Szovjetunó felbomlása teremtett olyan nemzetközi környezetet, amikor tartani lehetett attól, hogy nukleáris technológia, vagy akár nukleáris fegyverek is olyan országok, szervezetek birtokába kerülhetnek, amelyek biztonsági kihívást jelenthetnek a világ számára. Ezt megakadályozandó vált a tömegpusztító fegyverek elterjedése elleni küzdelem napjaink egyik sarkalatos kérdésévé. Különösen igaz ez az Amerikai Egyesült Államokat 2001. szeptember 11-én ért terrorista támadást követő időszakra.

A Washington vezette nemzetközi koalíció harcot hirdetett a nemzetközi terrorizmus ellen, a tömegpusztító fegyverek további elterjedésének megakadályozása érdekében. Ebben a küzdelemben jelentős helyet foglal el Észak-Korea, amely immár közel két évtizede nyíltan nukleáris fegyver előállításán munkálkodik. Azon kívül, hogy a phenjani vezetés deklarálta, hogy rendelkezik atomfegyverrel, továbbra sem bizonyított egyértelműen, hogy célját el is érte.

E probléma feldolgozása lehetőséget adott az északkelet-ázsiai térség biztonsági helyzetének áttekintésére, az Észak- és Dél-Korea közötti különbségek vázlatos bemutatására.

A dolgozat elkészítése során számos segítséget kaptam a témával foglalkozó koreai kutatóktól, diplomatáktól, az Észak- és Dél-Korea közötti tárgyalásokon részt vevő szakemberektől. Külön kiemelem a szöuli Külügyi- és Nemzetbiztonsági Intézetet (IFANS), amelynek vezetői és könyvtárának munkatársai mindig készségesen nyújtottak támogatást munkámban. Kim Sung-han professzor, az Intézet amerikai részlegének főigazgatója külső konzulensként segítette munkámat, miként Choi Jinwook, a Koreai Nemzeti Egyesítési Intézet (KINU) rangidős kutatója is. Ugyancsak köszönet illeti Tóth Andrást, a magyar Külügyminisztérium Biztonságpolitikai és non-proliferációs Főosztályának helyettes vezetőjét, dr. Horváth Istvánt, a Nemzetközi Európai Unió Jogi Főosztály vezetőjét, a Nemzetközi Atomenergia Ügynökséghez is akkreditált korábbi nagykövetünket.

I. Historiográfiai áttekintés

A tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozásával foglalkozó szakirodalom, dokumentumok igen széles skálája áll a kutatók rendelkezésére. Némileg szűkebb, de azért még mindig elég bőséges az észak-koreai nukleáris háttérrel, a '90-es évek, az ún. első nukleáris válságot, az Amerikai Egyesült Államok és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság között 1994-ben, Genfben megkötött Keretmegállapodást bemutató nemzetközi irodalom is. Tekintettel arra, hogy a második nukleáris válság és főleg annak megoldása napjaink feladata, a rendelkezésre álló irodalom elsősorban a napisajtóban, tudományos folyóiratokban megjelenő írásokra, elemzésekre támaszkodik. Ebből adódik, hogy a korábbi események dokumentálása sokkal inkább tudományos művekre, míg a legutóbbi történések feldolgozása inkább politikusok, a tárgyalásokon résztvevő diplomaták megnyilatkozásaira, kiadott dokumentumokra épít.

A feldolgozott művek közül kiemelem Don Oberdorfer „The Two Koreas”, valamint Kwang-Il Baek „Korea and The United States, A Study of the ROK-U.S. Security Relationship within the Conceptual Framework of Alliances between Great and Small Powers” című műveiket, amelyek részletesen feldolgozzák a vizsgált időszakot. Henry Kissinger volt amerikai külügyminiszter „Diplomacy” című könyve alapos és átfogó képet ad a nagyhatalmak Ázsia politikájáról, a koreai háború kitörésének háttéréről, annak kihatásairól az Egyesült Államok későbbi térségbeli álláspontjára.

Feltétlenül meg kell említeni David Cortright, David A. Hambrug és Cyrus R. Vance „The Price of Peace, Incentives and International Conflict Prevention, Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict” című könyvét, amely történelmi példák során mutatja be, hogy miként, milyen ösztönzők alkalmazásával sikerült rendezni számos nemzetközi konfliktust, válságot. A könyv részletesen foglalkozik az észak-koreai nukleáris válsággal, az 1994-ben Genfben aláírt Keretmegállapodáshoz vezető úttal, magával a megállapodással. Leon V. Sigal „Disarming Strangers, Nuclear Diplomacy with North Korea” szintén jelentős szakirodalom az észak-koreai nukleáris probléma kialakulása, története feldolgozása terén.

Témánk szempontjából a legátfogóbb, illetve ismert tanulmány- és dokumentumkötet 1992-ben jelent meg a Longman kiadónál: *Nuclear non-proliferation: a reference handbook*, szerkesztői Darryl Howlett and John Simpson. A kötet szerzői a nonprolifерáció tárgyában nélkülözhetetlen ismereteket halmoztak fel.

Egyéb áttekintő könyvek, illetve cikkek is segítették kutatómunkámat, ezek egy része a nukleáris proliferáció metodológiáját, más része az NPT-rezsim elméleti és politikai összefüggéseit taglalja: *Nuclear Non-Proliferation and Global Security*, szerk. D.B. Dewitt (London: Croom Helm, 1987); D.A.V. Fischer, *Stopping the Spread of Nuclear Weapons: the Past and Prospects* (New York-London, Routledge, 1992); *Opaque Nuclear Proliferation: Methodological and Policy Implications*, szerk. B. Frankel (London, Frank Cass&Co., 1991); John M. Deutsch *The New Nuclear Threat* c. tanulmánya, amely a Foreign Affairs 1992/4-es számában jelent meg (120-134.o.); Lewis A. Dunn tanulmánya, *Four Decades of Nuclear Proliferation: Some Lessons From Wins, Losses, and Draws* (In: *The Washington Quarterly* 1990/3.sz. 5-18.o.); a Joseph Pilat és Robert Pendley szerkesztésében a Plenum Pressnél 1990-ben megjelenő *Beyond 1995: The Future of the NPT Regime* c. könyv; Leonard S.

Spector, *A Historical and Technical Introduction to the Proliferation of Nuclear Weapons* (Washington, DC, Carnegie Endowment for International Peace, 1992); Kenneth Waltz, *The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better* c. tanulmánya (Adelphi Papers, no. 71, 1981). Hasonlóan nagy segítséget nyújtott a T. Bernauer és D. Ruloff szerkesztette *The Politics of Positive Incentives in Arms Control*, amely az University of South Carolina Pressnél jelent meg 1999-ben (benne pl. A. Smithson, North Korea: A Case in Progress c. tanulmánnyal); a D. Cortright szerkesztette *The Price of Peace: Incentives and International Conflict Prevention* (Lanham, MD, Rowman and Littlefield, 1997), benne pl. S. Snyder, North Korea's Nuclear Program: The Role of Incentives in Preventing Deadly Conflict c. tanulmányával; illetve a R. Haass és M. O'Sullivan szerkesztésében megjelent *Honey and Vinegar: Incentives, Sanctions, and Foreign Policy* (Washington, DC, Brookings Institution Press, 2000), benne olyan tanulmánnyal, mint pl. L. Sigal, The United States and North Korea: Cooperative Security on the Agreed Framework and Beyond.

Az észak-koreai válság gazdag irodalmából és forrásaiból az alább felsorolt anyagok bőséges információkkal látják el a kutatót: C. Martin *The US-North Korean Agreed Framework: Incentives-based Diplomacy after the Cold War* c. tanulmánya (In: *Sanctions as Economic Statecraft: Theory and Practice*, szerk. S. Chan és A.C. Drury. New York, St. Martin's, 2000., 86-109.o.); R. James Woolsey szenátusi meghallgatása: "Proliferation Threats of the 1990s." (a Committee on Government Operations előtt 1993. február 24-én), W. Clinton nyilatkozata az észak-koreai ügyről (U.S. Department of State Dispatch 1994. 5(44): 721.o.) illetve R. Gallucci nyilatkozata (U.S. Department of State Dispatch 1994. 5(44):721-722.o.); a Government Printing Office-ban 2001-ben megjelentetett, a július 16-i meghallgatásokhoz kapcsolódó dokumentum: *U.S. Congress, House Committee on International Relations, Subcommittee on East Asia and the Pacific, July 26. Hearing on US-North Korean Relations after the Policy Review*; Paul Bracken 1993-ban megjelent tanulmánya, *Nuclear Weapons and State Survival in North Korea* (In: *Survival* 35: 121-136); Michael J. Mazarr könyve, *North Korea and the Bomb: A Case Study in Nonproliferation* (New York: St. Martin's Press, 1995); Sigal, Leon V. *Disarming Strangers: Nuclear Diplomacy with North Korea* (Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1997); Y. Kihl, és P. Hayes könyve, melynek címe *Peace and Security in Northeast Asia: The Nuclear Issue and the Korean Peninsula* (Armonk, NY, M. E. Sharpe, 1997); J. Laney és J. Shaplen tanulmánya, amely a Foreign Affairs 2003/2-es számában jelent meg: *Peace in Korea: A Roadmap for Talks* (82:16-32.o.); J. Lee és C. Moon tanulmánya, *The North Korean Nuclear Crisis* (In: *Security Dialogue* (2003) 34(2):135-152.o.);

Különös megközelítést nyújtanak a koreai szerzők: Song Young Sun [The Korean Nuclear Issue. In *Korea and World Affairs*, vol. 15, no. 3 (1991. ősz): 471-493.o.]; Tae-Hwan Kwak és Seung-Ho Joo [The Denuclearization of the Korean Peninsula: Problems and Prospects. In *Arms Control: Contemporary Security Policy* 2(1993): 65-95.o.]; V. Cha és D. Kang (Nuclear North Korea: A Debate on Engagement Strategies. New York, Columbia University Press, 2003).

A koreai ügy vizsgálatát a nemzetközi politika szakfolyóirataiban közölt tanulmányok nagyban megkönnyítették. Ezek: SIPRI Yearbook, United Nations Disarmament Yearbook, Verification Report; Arms Control Reporter, Arms Control Today, Bulletin of the Atomic Scientists, Bulletin of the Emerging Nuclear Suppliers Project, IAEA Bulletin, Nuclear Engineering International, Nuclear Fuel, Nucleonics Week, PPNN Newsbrief, Trust & Verify

II. Az értekezés célkitűzése és tartalma

1. Célkitűzése

A második világháború a Koreai-félsziget megosztottságát eredményezte. Egymással számos alkalommal konfliktusban, 1950-53 között háborúban álló ellenséges Észak- és Dél-Koreát hozott létre. Az elmúlt évtizedek során a két ország vezetői ugyan többször is kísérletet tettek az együttműködés intézményes rendszerének kialakítására, de érdemi előrelépésre szinte alig került sor. Az első csúcstalálkozóra 2000 nyaráig kellett várni, amikor Kim De-dzung akkori államfő Phenjanba látogatott. Utazása nem hozott áttörést a kapcsolatokban, de megnyitotta az utat a gazdasági együttműködés, valamint a politikai, katonai párbeszéd számára. Ezzel azonban nem járt együtt a feszültség enyhülése sem a Koreai-félszigeten, sem annak környezetében, aminek elsődleges oka az észak-koreai nukleáris program.

Az elmúlt évek során számos, korábban államtitoknak számító dokumentum vált kutathatóvá, többek között a magyar Országos Levéltárban is, amelyekből kiderül, hogy az észak-koreai vezetés lényegében a koreai háború befejezése óta törekedett nukleáris eszközök birtoklására, gyártására. Ehhez számos alkalommal kértek segítséget a Szovjetuniótól és a volt szocialista országoktól, amelyek azonban kitértek a kérés teljesítése elől. Ezért Észak-Korea saját erőből fejlesztette ki tömegpusztító fegyvereit és jutott el arra a szintre, amikor már nincs messze attól, hogy rakétaival elérje az Egyesült Államok szárazföldi területét. Rakétafejlesztési programja mellett célul tűzte nukleáris fegyverek gyártását is. Elhatározása megvalósítása során dacol a nemzetközi közösséggel, nyíltan szembe helyezkedik a Nemzetközi Atomenergia Ügynökséggel, az ENSZ Biztonsági Tanácsával, kilép az Atomsorompó Szerződésből. Teszi mind ezt úgy, hogy az ország gazdasági helyzete katasztrofális, emberek milliói éheznek és csak azért nem következik be tragédia, mert a világ, közöttük az Amerikai Egyesült Államok is humanitárius segélyekkel biztosítja a lakosság élelmezését.

A dolgozat dokumentumok alapján igyekszik feldolgozni az észak-koreai történéseket úgy, hogy a nukleáris programra való fókuszálás mellett betekintést adjon az ország egyéb tömegpusztító fegyverek előállítására irányuló törekvéseibe is.

2. Tartalma

2. 1. Északkelet-Ázsia biztonsági helyzete a XX. század végén

Északkelet-Ázsia mindössze néhány országot foglal magában, a térség mégis jelentős biztonsági kihívást jelent. Itt található a második világháború által megosztott két Korea, a nukleáris hatalmak közül Kína és Oroszország. Az Egyesült Államok jelentős katonai erővel van jelen, katonai szövetségben a Koreai Köztársasággal és Japánnal. Nincs hivatalos kapcsolat az Egyesült Államok és Észak-Korea, illetve Észak-Korea és Japán között. Ennek ellenére mind Washingtonban, mind Tokióban jelentős erőket köt le Észak-Korea, amely nukleáris és rakétafejlesztési programjával komoly veszélyt jelent a térség biztonságára.

Az észak-koreai nukleáris program önmagában is kihívás a non-proliferációs rendszer számára. A valódi problémát azonban az jelenti, hogy ha Phenjant nem tudják megállítani tömegpusztító fegyvereket előállító szándékában, a gazdaságilag sokkal erősebb, technikailag fejlettebb Japán, Dél-Korea és Tajvan is úgy dönthet, hogy saját biztonsága miatt szintén nukleáris fegyverre lesz szüksége.

A XX. század végére egyértelművé vált, hogy az ázsiai, elsősorban az északkelet-ázsiai térség biztonsági kihívásai nem pusztán regionális kihívást jelentenek. A gazdasági és katonai egymásrautaltság együttműködési készséget igényelt a térség országaitól is, hiszen egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy az ázsiai régió stratégiai struktúrája a korábbi kétpólusú rendből a többpólusú változások irányába mozdult el. Oroszország – a Szovjetunió felbomlását követően – a térség vezető nukleáris hatalma maradt. Miközben az Egyesült Államok csökkentette katonai jelenlétét az ázsiai – csendes-óceáni térségben, hadászati ereje nem csökkent. Erősödött Japán, de ezzel együtt Kína is egyre inkább előtérbe került. Vagyis egyértelmű jelei vannak annak, hogy a térségben komoly gazdasági és katonai érdekek összpontosulnak, amelyben az egyetlen szuperhatalom, az Amerikai Egyesült Államok játsza a vezető szerepet, a kiegyensúlyozó erőt pedig Japán, Oroszország és Kína képezi. Egyre több jele van azonban annak, hogy az amerikai dominancia a következő időszakban megkérdőjelezhető. Kína, amely rohamos léptekkel halad a gazdasági nagyhatalom státuszának kivívása felé, igényt fog formálni nemcsak a regionális hatalom szerepére, hanem a globális politikában az eddigieknél nagyobb súllyal való részvételének elismerésére is.

Már most is egyértelmű, hogy Peking nélkül nem lehet döntést hozni Északkelet-Ázsia ügyében. Washingtonnak szüksége van rá mind a nemzetközi terrorizmus elleni harcban, mind az észak-koreai nukleáris kérdés rendezésében. Tokiónak, ha valóban komolyabb szerepet kíván betölteni az ENSZ-ben, Pekinggel és Dél-Koreával kell rendeznie azon vitáit, amelyek a második világháború előtti japán gyarmati időszak idejéből a mai napig is megterhelik viszonyát szomszédjaival.

2. 2. Északkelet-Ázsia nagyhatalmainak védelmi és katonai politikája

Az Amerikai Egyesült Államok meghatározó tényező Északkelet-Ázsia biztonsága szempontjából. A Bush-adminisztráció globális és regionális szempontból is kiemelten kezeli a térséget, ahol a Japánnal és a Koreai Köztársasággal meglévő katonai szövetségesi rendszer erősítésére törekszik, így is növekvő nyomást fejtve ki Észak-Koreára nukleáris programja feladása érdekében.

Az amerikai biztonsági stratégia elsődleges célja egyrészt a terrorizmussal, másrészt a tömegpusztító fegyverek (WMD) elterjedésével szembeni fellépés. Továbbá annak a kihívásnak a kezelése, amit az amerikai pozíciókat veszélyeztető Kína és Oroszország jelent.

Japán a világ második legnagyobb gazdasági hatalma, az USA szoros szövetségese, amely az elmúlt években kül- és biztonságpolitikája terén egyre aktívabb szerepet vállal; közös rakétavédelmi együttműködést dolgoz ki az Egyesült Államokkal.

Japán kapcsolata Kínával ugyancsak fontos faktora a regionális biztonságnak. Japán mindent megtesz saját védelme érdekében, miközben – védelmi képességeinek erősítése mellett – saját pozícióinak megerősítésére törekszik Északkelet-Ázsiában úgy, hogy a

denuklearizációra vonatkozó hármass elvet – nem birtokol, nem gyárt, és nem enged be Japán területére nukleáris fegyvert – betartja.

A látványos kínai fejlődés ugyancsak érinti Északkelet-Ázsia biztonsági helyzetét. A 2004-ben elfogadott védelmi Fehérkönyvben Kína saját területének és szuverenitásának, az ország békés fejlődése, a reformok és a Kommunista Párt által kezdeményezett nyitott politika, valamint a katonai modernizáció érdekében defenzív védelmi politikát határozott el. A hadsereg feladatul kapta egy modern fegyvereken alapuló helyi háború kitörésének megakadályozását, Tajvan kapcsán utalva az „egy Kína” politikára.

A 2000 áprilisában elfogadott új katonai doktrínában Oroszország a fő hangsúlyt az ország elleni katonai fenyegetés megelőzésére helyezte. Megelőző céllal nem zárja ki a nukleáris fegyver alkalmazását saját, és a FÁK országok védelme érdekében, kiemelten kezeli az orosz föderáció biztonságát. Az orosz vezetés célja az ország katonai átalakítása, a katonai szuperhatalmi státusz megőrzése.

2. 3. A KNDK nukleáris és rakétafejlesztési programja

Az észak-koreai biztonságpolitikai kérdés két összetevőből, a rakétafejlesztési és a nukleáris problémából áll.

A Koreai-félsziget, de tágabb értelemben az északkelet-ázsiai térség biztonságának legneuralgikusabb kérdése az észak-koreai nukleáris program. Észak-Koreában az ötvenes években fogalmazódott meg az igény, hogy az ország atomfegyverre tegyen szert. Az okok nyilvánvalók: a koreai háború éppen hogy befejeződött, az USA atomfegyvereket telepített Délre. Egyre bizonytalanabbá vált a kínai és az orosz támogatás kérdése. Ekkor azonban – elsősorban azért, mert a Szovjetunió nem volt érdekelt benne – a phenjani vezetés nem jutott hozzá az általa kért segítséghez. Katonai jellegű nukleáris programjának tényleges fejlesztése a '90-es évek elején kapott lendületet, amire felfigyelt az Egyesült Államok és a NAÜ is.

Az észak-koreai vezetés, nukleáris programjának megvalósítása érdekében a Központi Népi Bizottság 1993. március 12-i ülését követően úgy döntött, hogy kilép az Atomsorompó Szerződésből (NPT). A kilépést a NAÜ-nek az észak-koreai nukleáris létesítmények ellenőrzésére formált igényével, és az évenkénti amerikai – dél-koreai Team Spirit hadgyakorlattal indokolták.

A Clinton adminisztráció igen komolyan viszonyult az észak-koreai nukleáris fenyegetéshez, mivel azt kihívásnak tekintette saját északkelet-ázsiai biztonsági törekvéseivel szemben, illetve úgy vélte, hogy az NPT-ből való kilépés az egész non-proliferációs rendszert veszélyezteti. Az ENSZ BT is foglalkozott az észak-koreai nukleáris kérdéssel. Először március közepén, a Biztonsági Tanács 13:0 arányban – Kína és Pakisztán tartózkodása mellett – felszólította a KNDK-t, hogy engedélyezze két nukleáris objektuma ellenőrzését a NAÜ számára. Majd 1993. május 11-én, ugyancsak 13:0 arányban - Kína és Pakisztán tartózkodása mellett - felszólította a phenjani vezetést, hogy engedje be a NAÜ ellenőröket és vonja vissza az NPT felmondására vonatkozó bejelentését. 1993. május 3-án Kim Ki Jong észak-koreai tájékoztatási miniszter bejelentette, hogy a KNDK kész benmaradni az Atomsorompó Szerződésben, amennyiben a NAÜ semleges marad, garanciát ad arra, hogy a katonai létesítmények zárva maradnak a külföldi ellenőrök számára, az Egyesült Államok garantálja,

hogy nem használ nukleáris fegyvert Észak-Korea ellen és kivonja valamennyi nukleáris fegyverét Dél-Koreából.

Az amerikai vezetés kész volt tárgyalásokat kezdeni Észak-Koreával, de érdemi eredményre nem jutottak. Clinton elnök ekkor nem zárta ki a kérdés katonai eszközökkel történő rendezését. Carter volt amerikai elnöknek köszönhető, hogy az elkerülhető volt. Carter elnök 1994. június 15-én érkezett Észak-Koreába, ahol tartalmas megbeszélést folytatott Kim Ir Szennel. Ennek eredményeként az Egyesült Államok és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság 1994. július 9-én Genfben tárgyalásokat kezdett, amelyek Kim Ir Szen másnapi halála miatt félbeszakadtak, de később folytatódtak. Azok eredményeként a felek október 21-én Keretmegállapodást írtak alá. Ebben egy sor intézkedésben állapodtak meg, amelyek kiterjedtek az észak-koreai nukleáris program felszámolására, amelynek ellentételezéseként az Egyesült Államok kötelezettséget vállalt két könnyűvízes reaktor építésére. A megállapodást sem az Egyesült Államok, sem Észak-Korea nem teljesítette. Az okokat mindkét fél a másikban véli felfedezni.

Az észak-koreai tömegpusztító fegyverek másik csoportjába a rakétafejlesztés tartozik. Rendelkezésre álló adatok szerint Észak-Korea a '60-as évek végén, a '70-es évek elején szovjet Frog 3, 5 és 7 típusú rakétákkal fegyverezte fel magát. Az 50-70 km hatótávolságú rakéták alkalmasak voltak arra, hogy északi területről elérjék a demarkációs vonaltól légvonalban mintegy 50 km-re lévő dél-koreai fővárost, Szöult. Ugyanakkor a távolabbi területekre nem jelentettek veszélyt. Ezért – az örökös fenyegetettségben és háborús pszichózisban lévő KNDK – 1976-ban Kínától remélt segítséget a 600 km hatótávolságú DF-61 ballisztikus rakéta kifejlesztéséhez. Mielőtt a Kínával való együttműködésre sor került volna, Észak-Egyiptomon keresztül beszerezte a szovjet Scud-B rakéta gyártási technológiáját. Később, iráni és egyiptomi segítségnek köszönhetően, Észak-Korea 1984-ben eredményesen tesztelte a Scud-B rakétát, amelynek hatótávolsága mintegy 320-340 km volt. A KNDK intenzív munkával, a rakéta súlyának jelentős csökkentésével – 985 kg-ról 500 kg-ra – elérte, hogy a Scud-C rakéta hatótávolsága már 500 km volt, amelyet 1990 júniusában sikeresen tesztelt, 1991-től pedig megkezdte sorozatgyártását. A gazdaságilag nehéz helyzetben lévő Észak-Korea már ebben az időben is előszeretettel exportált fegyvereket, közöttük a Scud rakétákat, amelyek szinte egyetlen konvertibilis valutabevételi lehetőségét jelentette. Rakétáit számos országba szállította a Közel-Keletre – Líbia, Szíria, Irán -, de amerikai források szerint Dél-Amerikából is jelentkeztek vevők. Ugyanakkor Phenjanban cáfolták a hírt. 1993-ban Észak eredményesen tesztelte a Rodong-1, 1300 km hatótávolságú rakétát, amely már képes volt elérni Japánt, majd 1998-ban a Taepodong-1 rakétát, amelynek hatótávolsága 2000 km. A CIA adatai szerint az észak-koreai rakétafejlesztési program célja már ebben az időben egy olyan interkontinentális rakéta kifejlesztése volt, amellyel elérhetnék az Egyesült Államok területét. Erre a Taepodong-2 alkalmasnak tűnt, amely képes volt ezer kg súlyt 6700 km távolságra célba juttatni.

A rakétafejlesztési és nukleáris program folytatása olyan biztonsági kérdéseket vet fel Északkelet-Ázsia országai, valamint a térségben érintett nagyhatalmak, elsősorban az Egyesült Államok számára, amelyeknek rendezése alapvető fontosságú.

2. 4. A második nukleáris válság

James A. Kelly, az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztériumának helyettes államtitkára, George W. Bush elnök különmegbízottjaként 2002. október 3-5. között hivatalos

látogatást tett a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban, ahol tárgyalásokat folytatott észak-koreai partnereivel. A találkozót követően – amerikai forrásból – olyan információ látott napvilágot, amely szerint Kang Szok-dzu első külügyminiszter-helyettes közvetve elismerte, hogy az 1994-es Keretmegállapodásban foglaltak ellenére Észak-Korea folytatja nukleáris programját. Koreai részről cáfolták az amerikai vádakat. Ezt követően a folyamatok felgyorsultak és nagyon rövid időn belül az 1993-94-es helyzet állt ismét elő a Koreai-félszigeten. Az amerikai nyilatkozatokat követően Mohamed El Baradei NAÜ főigazgató mély sajnálatának adott hangot amiatt, hogy Észak-Korea folytatja nukleáris programját. Egyidejűleg jelezte, sürgős tájékoztatást kér mind Észak-Koreától, mind az Egyesült Államoktól, hogy azok ismeretében tudjanak a kérdésben dönteni.

Az Egyesült Államok – 1993-hoz hasonlóan – ismét az észak-koreai nukleáris program által kiváltott kihívással került szembe. A megoldási lehetőségek ugyan hasonlóak voltak a tíz évvel korábbihoz:

- a nemzetközi közösség tudomásul veszi és elfogadja, hogy a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság nukleáris eszközzel rendelkező ország;
- katonai eszközökkel rendezik a kérdést, lerombolva azokat az objektumokat, ahol a feltételezések szerint a tömegpusztító eszközök gyártása folyik;
- tárgyalások útján sikerül meggyőzni az észak-koreai vezetést a nukleáris program feladásáról, a meglévő nukleáris eszközök megsemmisítéséről,

de 2001 szeptemberét követően az Egyesült Államok viszonyulása a tömegpusztító fegyverek gyártásához, elterjedésének megakadályozásához, valamint az egész nemzetközi környezet jelentősen megváltozott.

Az adott helyzetben egyértelmű volt, hogy a KNDK szomszédjai, de általában véve a nemzetközi közösséget, senki nem kész tolerálni, hogy Észak nukleáris fegyvereket gyártson, azokkal rendelkezzen. Az Egyesült Államok számára a nukleáris fegyvert birtokló Észak-Korea elfogadhatatlan, mivel

- Phenjan eladhatja a nukleáris fegyver előállítására alkalmas plutóniumot harmadik országoknak vagy terrorista csoportoknak,
- az észak-koreai rendszer összeomlása esetén a nukleáris fegyverek katonai klikkek vagy politikai frakciók kezébe kerülhetnek, és ellenőrizhetetlenné válnának,
- abban az esetben, ha a fegyverek a központi kormány ellenőrzése alatt maradnak, Észak-Korea felhasználhatja azokat az amerikai csapatok Dél-Koreából történő kivonása érdekében.

A legfontosabb szempont azonban az, hogy ha az észak-koreai vezetés minden következmény nélkül megteheti, hogy kilép az NPT-ből és nukleáris fegyvereket gyárt, elindíthat egy dominó-effektust, amelynek súlyos kihatása lehet elsősorban az északkelet-ázsiai régió, de tágabb dimenzióban Ázsia, a világ békéjére nézve. Könnyen előállhatna, hogy egy ilyen helyzetben Japán, Dél-Korea és Tajvan is szükségét látná, és feljogosítva éreznék magát saját nukleáris fegyver előállítására, ami alapjaiban rendítené meg az NPT-t.

Az USA, a KNDK-ra nyomást gyakorlandó, az észak-koreai nukleáris kérdés ENSZ BT elé utalását szorgalmazta. Kína és Oroszország azonban megakadályozta, hogy a BT Phenjant elítélő határozatot fogadjon el. Elérte viszont, hogy az észak-koreai vezetés hajlandóságot mutatott a pekingi háromoldalú – USA, KNDK, Kína – tárgyalások megkezdésére, amelyek később hatoldalú keretek között folytatódtak.

2. 5. A hatoldalú tárgyalások

A hatoldalú tárgyalások fórumának létrehozása azt az alapvető célt tűzte maga elé, hogy békés eszközökkel találjon utat az észak-koreai nukleáris program által előidézett válság rendezésére. A tanácskozás összehívásához vélhetően hozzájárult, hogy Észak-Korea kijátszotta összes kártyáját, amellyel alkupozícióját még javíthatta volna. Lényeges elem volt, hogy az USA által eredetileg kezdeményezett ötoldalú tárgyalás helyett a tárgyaláson résztvevők száma hatra bővült, így tulajdonképpen egy 3 + 3 –as kör állt fel. Vagyis az egyik oldalról USA, Japán és Dél-Korea, míg a másik oldalról az Észak-Koreával korábban szövetségi viszonyt ápoló Oroszország (Szovjetunió), Kína és Észak-Korea.

Kompromisszumra nemcsak Phenjan, de Washington részéről is szükség volt, amelyet vélhetően az egyre pragmatikusabb kínai diplomácia segített elő. Sikertült az amerikai vezetéssel elfogadtatni, hogy az északi rezsim túlélését biztosító garancia alighanem az egyetlen út a nukleáris válság békés megoldására, és Észak-Korea minden, nem egyszer logikátlannak tűnő lépése e biztosíték kieszközlésére irányul.

Hosszas egyeztetések után a hatoldalú tárgyalások első fordulójára 2003. augusztus 27-29. között került sor Pekingben. Tényleges eredményt azonban csak a 2005. július 26. – augusztus 7. és szeptember 13-19. között, két tárgyalási szakaszból álló negyedik forduló eredményezett. Szeptember 19-én a hatoldalú tárgyalások résztvevői Közös Nyilatkozatot fogadtak el, amely kimondja, hogy a Koreai-félsziget és Északkelet-Ázsia békéje és biztonsága érdekében a hat ország a közös tisztelet és egyenrangúság elvei alapján komoly és gyakorlatias tárgyalásokat tartott a Koreai-félsziget atommentesítése céljából és az alábbiakban állapodott meg:

- 1) A hat résztvevő egyhangúlag megerősítette, hogy a hatoldalú tárgyalások célja a Koreai-félsziget békés eszközökkel történő, ellenőrizhető atommentesítése.
- 2) A hat ország kötelezi magát, hogy kapcsolataikban az ENSZ Alapokmányának céljait és elveit alkalmazzák és elismerik a nemzetközi kapcsolatok normáit.
- 3) A hat ország két- és/vagy többoldalú alapon erősíti gazdasági együttműködését az energia, a kereskedelem és a beruházások terén.
- 4) Közös erőfeszítések Északkelet-Ázsia békéjének és stabilitásának tartósítása érdekében. A közvetlenül érintett felek, megfelelő külön fórumon tárgyalásokat kezdenek a Koreai-félsziget tartós békerendszerének megteremtéséről.
- 5) A hat ország megállapodott, hogy koordinált lépéseket tesznek a fentebb említett konszenzus végrehajtása érdekében a „kötelezettség a kötelezettségért – commitment for commitment” és a „cselekvés a cselekvésért – action for action” szellemében.
- 6) A hat ország megállapodott abban, hogy a hatoldalú tárgyalások ötödik fordulóját 2005 novemberében Pekingben tartják. A pontos időpontot konzultációk útján határozzák meg.

A fenti megállapodás reményt adott arra, hogy tényleges lépések történnek az észak-koreai nukleáris program felszámolása és ezzel együtt a térség tartós biztonsága megteremtése érdekében.

III. Az értekezés tudományos új eredménye, alkalmazási-, továbbkutatási lehetőségei

A dolgozat szisztematikus rendszerben mutatja be az észak-koreai nukleáris program kiváltó okait, majd azt a folyamatot, amelynek eredményeként az északkelet-ázsiai ország vélhetően csatlakozott a nukleáris fegyverrel rendelkező országok csoportjához.

Annak ellenére, hogy a kutatható dokumentumok száma jelentősen növekedett, számos, a témához kapcsolódó információ még ma is titkosan kezelt. Ezzel együtt is áttekinthető kép alkotható a dolgozat alapján arról, hogy egy, minden szempontból kis ország, miként lehet a térség biztonságát alapvetően befolyásoló tényező, amely nem riad vissza a zsarolástól, saját népének mérhetetlen kizsákmányolásától az országot irányító elit uralmának meghosszabbítása érdekében.

A hatoldalú tárgyalások a szeptember 19-i Közös Nyilatkozat elfogadása óta gyakorlatilag zsákutcába jutottak. Jelenleg nem látható, hogy mikor és milyen formában nyílik lehetőség a múlt év őszén elhatározottak gyakorlati megvalósítására, hiszen sem az Egyesült Államok, sem Észak-Korea nem mutat hajlandóságot arra, hogy álláspontjából engedjen, és ezzel módot adjon az érdemi párbeszéd folytatására.

Hosszú évekre telhet, mire Washington és Phenjan eljut a kölcsönös bizalom azon minimális szintjére, amikor valóban megkezdődhet a nukleáris probléma rendezése. Ennek során nemcsak az észak-koreai rakétafejlesztési és nukleáris program feladásáról kell a feleknek megállapodni, hanem arról is, hogy Észak miként formálhat igényt – az egyébként minden országot megillető – azon jogra, hogy saját országában állítson elő nukleáris energiát. Addig, amíg ennek feltételei megteremtődnek, Dél kész a szükséges elektromos energia biztosítására, így „vásárolva ki” a könnyűvízes reaktorokat, amelyek megépítéséhez az Amerikai Egyesült Államok vezette nemzetközi közösség jelenleg nem járul hozzá.

Az észak-koreai nukleáris program rendezésének alapvető feltétele, hogy Phenjan térjen vissza az NPT rendszerébe és nukleáris programját helyezze a NAÜ ellenőrzése alá. Ennek feltételei jelenleg nem adóttak. A megoldás szélesebb nemzetközi kontextusban képzelhető csak el, amelynek keretében nemcsak az észak-koreai, de az iráni nukleáris problémára is megoldás születik.

IV. Összegzés

Észak-Korea nukleáris programja egyidejű kihívást jelent a Korea-közi, a térségi (északkelet-ázsiai) és a globális biztonsági környezetben, a hidegháború utáni átmenethez kapcsolódó konfliktualitásban. Egy elrendő új világrend kialakításában vezető szerepet játszó Amerikai Egyesült Államok érintettsége pedig tovább mélyül az észak-koreai nukleáris ügy megoldatlansága miatt. A hyperhatalmi szintre jutott Amerikai Egyesült Államoknak 2001 szeptembere óta vállalnia kell egy újkeletű aszimmetrikus konfliktus kezelését is (l. Newsweek Special Edition Issues, 2003. 30-32.o., Bush-doktrina).

Az egymást követő washingtoni elnökök és adminisztrációik Korea-politikáját szakadatlanul nehezítette az az egyedi kontextus, amelyben Észak- és Dél-Korea szüntelenül küzd önnön legitimitációjáért a megosztottság több évtizedes viszonyai közt. A Koreai-félszigeten az akut konfliktushoz társul a hidegháború utáni proliferációs fordulat. Az USA csak az 1980-as évek végén fedezte fel, hogy a KNNDK-ban az 1950-es évek óta tartó erőfeszítések, amelyek a nukleáris képességek kifejlesztésére irányultak (Észak-Korea plutóniumot tud előállítani és újrafeldolgozni programja keretében) újabb – aggodalmat keltő – szakaszukba léptek. Ezzel az észak-koreai nukleáris program a világpolitika kulcskérdései közé került, amely ellenstratégia alkalmazására készítette az érintett hatalmak körét, mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államokat. Az elérendő célkitűzés Észak-Korea nukleáris programjának nemzetközi felügyelet alá helyezése volt.

A Bush- és Clinton adminisztráció 1989 januárja és 1995 júniusa között munkálta ki reagálását. 1992 őszeig tartott, amíg rögzítették az elképzelt stratégia koncepcionális keretét (l. a korábról ismert "jutalmazó és büntető" metodikát), valamint a Dél-Koreával egyeztetett specifikus stratégiai elemeket (a Dél-Koreában telepített taktikai nukleáris fegyverek kivonását, az Észak-Koreának szóló korlátozott biztonsági garanciák megadását, egy nyomásgyakorló nemzetközi diplomáciai koalíció megszervezését, valamint a KNNDK-val folytatandó tárgyalások gyors lezárását tervezték). Az időközben a globális stratégiai környezetben beállott változásokra tekintettel 1991 szeptemberében az USA be is jelentette szárazföldi és tengeri taktikai nukleáris fegyvereinek visszavonását. 1991. történelminek minősülő fejlődés éve az észak-déli kapcsolatokban: sor került az észak-déli megbékélési, meg nem támadási, csereforgalmi és együttműködési szerződés megkötésére (december), s a két fél közös nyilatkozatot jelentetett meg a félsziget nukleáris fegyvermentesítésére vonatkozóan. A kölcsönös kötelezettségvállalás kulcsfontosságú része volt, hogy nem fejlesztenek ki nukleáris fegyvereket, beleértve a plutónium újrafeldolgozását.

A kölcsönös bizalomépítéshez az USA is hozzájárult: kifejezte hajlandóságát, hogy bázisait a KNNDK illetékesei ellenőrizhessék, sőt kilátásba helyezték az esedékes Team Spirit hadgyakorlat törlését, ha a phenjani vezetés az USA-val is a viszonyosság jegyében jár el (a KNNDK nukleáris képességeinek külföldi szakértői ellenőrzését engedélyezik, csatlakoznak a NAÜ-hoz).

A nagyhatalmi multilaterális diplomáciai műveleteknek azonban határt szabott, hogy a két koreai vezetés nem tudott megállapodni a munkaszintű tárgyalásokon, s 1992 őszen a tárgyalásokat fel is függesztették, döntően Dél-Korea belpolitikai konfrontációi miatt, amelyek az északi politikát érintették. (Jellemző módon Washingtonban a Team Spirit gyakorlat folytatásával reagáltak.)

Az egymást követő amerikai adminisztrációk koreai ügyben tanúsított politikájának tanulságai közül az alábbiakat tartjuk fontosnak:

- A Bush-adminisztráció megtette az első lépést Észak-Korea irányába, úgy hogy nem kényszerült offenzívába a térségben (l. a szárazföldi és tengeri taktikai nukleáris fegyverek visszavonását).

- Nem sikerült szilárd tárgyalási alapokat lerakniuk, minthogy Észak-Korea nem lehetett felkészülve az USA unilaterálisan adott koncesszióira. Az USA ezt a lépését nem kapcsolta

össze a KNDK-val folytatott magas szintű párbeszéddel az Észak-Dél közötti tárgyalások idején, holott Észak-Korea 1988-91 között sorozatosan kimutatta, hogy javítani kívánja kapcsolatait az Egyesült Államokkal, ám ezekre a Kanter-Kim találkozó előtt nem kapott választ.

- Döntő elem a sikertelenségben az, hogy az észak-koreai rezsimre a KNDK-t érő gazdasági megszorítások, illetve ellenkezőleg, az a lehetőség, hogy ne legyenek elszigeteltek gazdaságilag, csupán csekély hatással lehetett. Az észak-koreai kontextusban a racionális önérdék túlnyomórészt politikai és ideológiai megfontolásokban öltött formát.

- A félsziget kettészakításához vezető koreai háború "öröksége" akadályként maradt fent a hidegháború utáni átmeneti periódusban is. (Északon ez a korszakos változás nem érezte hatását, az állampárti vezetés sem érzékelhetett elmozdulást, az általa megkísérelt hosszú és bizonytalan kezdeményezések ellenére sem, amelyek az USA-val való kapcsolatuk javítására irányultak. A Bush-adminisztráció sem értékelte helyén ezt az óvatos nyitási kísérletet, holott Szöul részéről több mozgásteret élvezett, mint a Clinton-adminisztráció. Ezt a hátrányt a Clinton-éra esetében éppen az a felfogás idézte elő, hogy az USA–Dél-Korea kapcsolatokat úgy kezeljék, mint ami részét képezi az Észak-Koreával való tárgyalási stratégiának.

- A Clinton-adminisztráció "üzemképességének" idejére az észak-koreai nukleáris krízis természete megváltozott (Észak-Korea rendszeresen hamisított adatokat "szolgáltató", majd 1993 elején a KNDK kilépett az Atomsorompó Egyezményből (NPT). Az USA defenzívába szorult, és nem tudta egységes álláspontra készíteni az ügyben érintett hatalmak teljes körét, különösen nem Kínát, hogy szankciókat is magában foglaló határozat születhessen az ENSZ BT-ben. (L. az 1993. április 8-i BT-határozat tartalmát, amely az USA és a KNDK közötti kétoldalú tárgyalások szükségességére tett utalást.)

- A dél-koreai vezetésben felerősödött az aggály, hogy a közvetlen amerikai és észak-koreai tárgyalások lazíthatják a velük fenntartott biztonsági szövetségi kötelekeket. Ezt a gyanút az USA azzal igyekezett megszüntetni, hogy a tárgyalásokat megelőzően csak a nukleáris ügyekre szűkítette saját mozgásterét.

- A kétoldalú tárgyalási technikára reagálva Észak-Korea rendkívül merev és szigorú utasításokkal készült. Kompromisszumra nemigen nyílt kilátás, mint ahogy később beigazolódt, hogy az északi rezsim képes volt számára kedvezőbb helyzetet elérni. Az USA az 1993. júliusi genfi második fordulón elvileg támogatta azt az észak-koreai javaslatot, miszerint Észak-Korea ún. proliferáció-rezisztens light-water reaktor (LWR)-technológiához juthasson.

Az észak-koreai kihívásra adott katonai, politikai és diplomáciai válaszokról komoly vita alakult ki. Az észak-koreai nukleáris ügy nemcsak az USA-adminisztrációkban, hanem tágabban a proliferáció-ellenes politika különféle szereplőiben is erős dilemmát keltett. Nem dőlt el, hogy az "öszöntők" és az "elrettetés" különféle formáinak együttesen és külön-külön megkísérelt lépései megfelelően szolgálták-e a kitűzött célt: a KNDK-t a nemzetközi intézményi ellenőrzés alatt tartani, s elérni, hogy nukleáris képességeinek növeléséről lemondjon.

- Az események bizonyították, hogy az észak-koreai rezsim "fellazítása" és egy kelet-közép-európai szovjetizált blokk országaiban megismert rendszerváltás megvalósítása pusztán illúzió. Olyan politikai nyitás, amely az észak-koreai rezsimet destabilizálhatja, olyan

akciókat feltételezett, amelyek külföldi gazdasági segélyeket és/vagy közvetlen szerepvállalást vonna magával. Észak-Korea esetében, mint totálisan zárt államnak, az ilyen típusú ösztönzők nem pozitív hatást, hanem az addiginál nagyobb fenyegetés érzését váltánák ki.

Ezt a megállapítást paradox módon az 1994 februárjában megjelentetett "Észak-Korea Nukleáris Programja: Kihívás és lehetőség az amerikai politika számára" c. jelentés is valószínűsíti, melyet az USA Béke Intézete készített a Clinton-adminisztráció számára.

A jelentés készítői azt sugallták, hogy az észak-koreai nukleáris program katonai válság siettetésére irányul, s ennek megfelelően arra készítette a Clinton-adminisztrációt, hogy érzékeltesse Phenjannal a csomagterv javaslati alapján, hogy stratégiaileg két út közül választhat. Ismert, hogy Észak-Korea vezetése az időközben részlegesen felújított IAEA ellenőrzést kijátszva a yongbyoni 5 megawattos kísérleti reaktor fűtőrúdjaiból plutóniumtöbbletbe jutott, s ezzel tudatos provokációt hajtott végre. (V. ö. Brent Scowcroft, Arnold Kanter és Henry Kissinger véleményével.)

Az amerikai elemzők és tanácsadók részéről tehát felmerült egy katonai akció szükségessége, hogy leszereljék Észak-Korea "reprocesszációs" képességét.

A kezdeti Clinton-politika pusztán reagáló természetűt az eredményezte, hogy csaknem kizárólag az észak-koreai akciók határozták meg az USA magatartását. E felismerés hatására 1994-re már megjelent az a szándék, hogy mind az interakciók, mind a tárgyalási mechanizmusok helyreállítását és újraélesztését jelezték. Észak- és Dél-Korea, valamint az USA kormányai a krízishelyzet megoldását egyenlő eséllyel vagy a kölcsönös visszavonulásban vagy a katonai konfrontációban látták.

Az elhúzódó konfliktusrendezésben újabb szakaszt nyitott a 2003 őszen kezdődő hatoldalú tárgyalássorozat, amelyen ismét a kompromisszumra való készség kapott nyomatékot. A koreai krízis transzformációjában nyilvánvaló közös érdek vezette a feleket, magát a különös felelősséget viselő USA-t is, tekintettel a nemzetközi viszonyokban felmerülő újabb fenyegetések és kockázatok bővülésére a világ más régióiban, így a Közép- és Közel-Keleten.

A posztbipoláris korszakra való átmenet kezdeti szakaszában, amely egybeesett a koreai krízissel is, a biztonság-koncepció újraértelmezése végbement. Az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP) hatására 1994-ben megjelentették a Redefining Security : the Human Dimension c. éves jelentést, amely a biztonság kiterjesztéséről folyó elméleti vitákat szinte lezárta. A humán biztonság fogalmának bevonása a biztonság értelmezésébe olyan egyetemes biztonságfogalmat alkotott, amelynek középpontjában már nem csupán az állam, hanem a társadalom, az egyén is szerepelt. Ez a kiterjesztése a fogalomnak alapjaiban változtatja meg a hidegháborús realista biztonságfogalmat, s a hangsúlyt az erőpolitikáról a fenntartható humán fejlődésre helyezte át.

Témánk szempontjából azonban rögzítenünk kell, hogy az új elméleti alapvetés, a többdimenziós biztonságfogalom azonnali érvényesítése sem általában, sem különös esetekben, így a koreai konfliktus rendezésében sem következhetett be. A KNDK-hoz kapcsolódó krízis származása szerint úgymond "mesterséges eredetű" veszélyeztetés (l. kontrollálatlan nukleáris fenyegetés kockázata), mérete szerint sokáig lokális-regionális kiterjedésű jelenségként kezelték, ám magában hordja – éppen a többdimenziós hatás okán – a kontinentális és globális fenyegetés valószínűségét. Irányultsága szerint szinte valamennyi

dimenzió különféle tényezőire vonatkoztható: a nemzetközi viszonyokra, az átfogó világrend kialakulására hatással lévő akut konfliktualitásra. (Ehhez lásd a UNDP-jelentés globális kritériumait!) A mai nemzetközi életben nem elszigetelten jelentkező veszélyforrás.

Publikáció:

Koreai Népi Demokratikus Köztársaság
Medicina Kiadó, Budapest 1987.

A magyar-dél-koreai diplomáciai kapcsolatok
normalizálása (Kút, III. évfolyam, 2004. 3-4. szám, az
ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola
kiadványa)

A második nukleáris válság és a hatoldalú tárgyalások
(Kút, IV. évfolyam, 2005. 3. szám, az ELTE BTK
Történelemtudományok Doktori Iskola kiadványa)